

Каньоса Н. Г. Методичні особливості формування мотивів навчально-професійної самореалізації студентів / Н. Г. Каньоса // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти : зб. наук. праць : наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – Рівне, 2015. – Вип. 12 (55). – С. 235–244.

УДК 37.015.3(081)

Каньоса Н.Г.

**МЕТОДИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ МОТИВІВ
НАВЧАЛЬНО-ПРОФЕСІЙНОЇ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ СТУДЕНТІВ.
METHODICAL FEATURES OF FORMATION OF MOTIVES
EDUCATIONAL-PROFESSIONAL FULFILLMENT STUDENTS.**

***Резюме.** У статті проаналізовано мотиви навчально-професійної самореалізації студентів. Саме через дослідження мотивів можна визначити особливості формування самореалізації студентів. Дослідження особистості як суб'єкта комунікативної активності є надзвичайно актуальним у педагогічній діяльності.*

***Ключові слова:** мотиви навчально-професійної самореалізації, мотиваційна складова, поведінкова складова, розвиток і формування особистості, педагогічна діяльність, педагогічна адаптація.*

***Резюме.** В статье проанализированы мотивы учебно-профессиональной самореализации студентов. Именно через исследования мотивов можно определить особенности формирования самореализации студентов. Исследование личности как субъекта коммуникативной активности является чрезвычайно актуальным в педагогической деятельности.*

***Ключевые слова:** мотивы учебно-профессиональной самореализации, мотивационная составляющая, поведенческая составляющая, развитие и формирование личности, педагогическая деятельность, педагогическая адаптация.*

N. Kanosa

***Summary.** The motives of educational and professional self-realization of students are analyzed in the article.*

The peculiarities of students' self-realization forming can be determined through the motives study. The research of a personality as a subject of communicative activity is very topical in educational practice. The communicative mindset structure allows for a rather accurate prognosis of success and nonsuccess in communication-based professions.

Key words: motives of educational and professional self-realization, motivational component, behavioral component, personal development, educational activity, educational adaptation.

Самореалізація, прагнення до неї є однією з провідних сил розвиненої особистості, стимулом і напрямком її діяльності. У той же час, сьогодення від сучасної освіти (як шкільної, так і вищої), вимагає формування та розвитку таких особистостей, які здатні вирішувати проблеми і долати труднощі, здійснювати вибір і проявляти самостійність, відповідальність, гнучкість у прийнятті рішень, володіють високим рівнем критичності мислення і розвинутою адекватною “ Я-концепцією ”.

Особливості самореалізації (як показника особистісного розвитку) досліджуються і в філософії, і в психології, і в педагогіці (Е. І. Головаха, Ф. Н. Гоноблін, Е. Гуссерль, І. А. Зязюн, Г. С. Костюк, Н. В. Кузьміна, Ю. М. Кулюткін, А. Ф. Лосев, С. Д. Максименко, А. К. Маркова, Л. М. Мітіна, Ж.-П. Сартр, В. А. Семіченко, Т. С. Яценко та ін.). Особистісний аспект самореалізації студента (як важливої складової майбутньої професійної діяльності) розглядається в дослідженнях Ю. Г. Долинської, І. П. Краснощок, Л. М. Мови. У процесі особистісної самореалізації особливу значимість має активна життєва позиція студента, яка може ефективно формуватися лише у тісному взаємозв'язку виховання та самовиховання. Дослідження феномену самореалізації (самоактуалізації) особистості майбутнього фахівця здійснювалися або на узагальненому рівні (О. О. Бодальов, А. А. Деркач, А. К. Маркова, А. А. Реан, І. П. Ситніков та ін.), або лише з боку особистісного (Ю. Г. Долинська, Л. М. Кобильнік, О. М. Мірошніченко, Л. М. Мова, А. В. Поляков, Л. І. Хабаєва, І. І. Чхеайдр та ін.).

Водночас, аспект професійної самореалізації студентів вищих педагогічних навчальних закладів представлений у наукових дослідженнях недостатньо, хоча вчені постійно звертають увагу на взаємозв'язок, взаємовплив і взаємозалежність особистісного та професійного у процесі самореалізації особистості.

Разом з тим, виходячи із практичних реалій безпосереднього повсякденного життя вищого педагогічного навчального закладу, проблема професійної самореалізації (як чинника саморозвитку особистості студента), є надзвичайно актуальною, оскільки здатність особистості вчителя до саморозвитку є найосновнішою умовою формування і розвитку особистості дитини в системі “ вчитель – учень ” (де вчитель не тільки цілеспрямовано розвиває учня, але й сам відкритий новому досвіду, новим знанням). Але, як відомо, молоді люди не завжди обирають вищий педагогічний навчальний заклад за покликом серця, а зарахування в навчальний заклад не завжди відбувається за успішністю абітурієнтів при вступі: у ці процеси втручаються різні фактори. Тому перед освітою стоїть серйозна проблема: за відсутності або недостатнього розвитку у студента внутрішньої мотивації до обраного фаху забезпечити запити практики компетентними фахівцями-професіоналами, здатними у майбутньому успішно вирішувати основні завдання формування та розвитку наступних поколінь.

У своєму дослідженні ми виходимо із розгляду професійного становлення як складної, багатопланової та багаторівневої системи, яка на етапі навчання у вищому навчальному закладі має головне завдання – сформувати готовність суб'єкта до професійної праці. В останні роки інтерес до процесу професіоналізації на етапі навчання у вищому навчальному закладі зріс у зв'язку зі зміною стратегій, моделей, змісту навчання, посилення тенденцій особистісно-орієнтованого підходу в освіті, разом з тим і професійній. Професійне навчання дедалі стає більш гнучким і в значній мірі відповідає потребам особистості.

Але психолого-педагогічні дослідження, які проводилися в педагогічних вищих навчальних закладах, показали, що без спеціальної роботи зі студентами мотиви професійної діяльності розвиваються повільно. Зокрема, цілісне уявлення про майбутню професію часто не складається навіть у випускників ВНЗ. Це призводить до того, що в ряді випадків уявлення старшокурсників про себе як суб'єкта професійної діяльності

далеко не завжди є повнішим у порівнянні з уявленнями студентів молодших курсів; рефлексивні, смислоутворюючі, мотиваційні процеси розвиваються стихійно та не в усіх студентів мають необхідний рівень розвитку.

Результати нашого констатувального експерименту також підтвердили, що за умови звичайного навчання у вищому навчальному закладі, складові учбово-професійної самореалізації, які були досліджені (мотиваційна, когнітивна, креативна, цілепокладальна, поведінкова), часто не розвиваються оптимальним чином. Так, значна частина студентів третього курсу демонструють низький рівень розвитку складових самореалізації.

У той же час, знову ж таки, результати емпіричних досліджень психологів доводять те, що спеціально організована робота позитивно впливає на підвищення активної пізнавальної діяльності, розвиток творчої ініціативи, рефлексивних процесів, смислоутворення, внутрішніх мотивів учбово-професійної діяльності, професійного самовизначення. Все це свідчить про необхідність спеціальної роботи зі студентами по розвитку самореалізації й зумовлює потребу в розробці та апробації нових форм і програм роботи.

Як ми вже зазначали, стратегія сучасної вищої освіти в цілому і, підготовки педагогів зокрема, проявляється в принциповій спрямованості змісту та форм навчального процесу на пріоритет особистісно-орієнтованих технологій. Ефективність особистісно-орієнтованих технологій суттєво залежить від того, наскільки повно представлена в них людина у її багатоманітній суб'єктності та суб'єктивності, наскільки враховано її психологічні особливості, які перспективи їх розвитку чи згасання. І. С. Якіманська, розкриваючи особливості особистісно-орієнтованого навчання, зазначає, що воно є, перш за все, виявом особливостей учня як суб'єкта, визнання його суб'єктивного досвіду як самоцінності, і тому педагогічні впливи повинні будуватися з максимальною опорою на цей досвід.

Тобто, в сучасній освіті все частіше перемагає підхід до учня як до

активного суб'єкта. Психолого-педагогічна проблематика дедалі починає концентруватися навколо питань розвитку та саморозвитку особистості, професійної мотивації, професійного цілепокладання молоді, їх відповідальності за власні дії тощо. В контексті нашого дослідження було визначено, що розвиток учбово-професійної самореалізації студентів відбувається в умовах психолого-педагогічного стимулювання її складових. Але терміни “стимулювання” чи “активізація” не відображають активну позицію самого суб'єкта діяльності й акцентують увагу на зовнішніх детермінантах.

Упродовж останніх десятиріч у системі освіти України відбувається орієнтація на супровід особистості в навчально-виховному процесі. Особливість психолого-педагогічного супроводу на етапі навчання у вищих навчальних закладах полягає в цінності самостійного вибору особистістю власного життєвого шляху (Г. Л. Бардієр, М. П. Ромазан, Т. В. Череднікова). Ми визначаємо психолого-педагогічний супровід учбово-професійної самореалізації як систему заходів, спрямованих на створення психолого-педагогічних умов для успішної самореалізації студентів.

Розроблена нами розвивальна психолого-педагогічна програма, яка впливає на формування мотивів учбово-професійної самореалізації студентів, у якій надаються рекомендації щодо даної проблеми.

Метою такого супроводу виступає: формування внутрішніх мотивів учбово-професійної діяльності, зрілих комунікативних установок, розвиток глибоких і змістовних уявлень про свою майбутню професійну діяльність, про свою професійну перспективу. Це створює оптимальні умови для становлення особистості студента як суб'єкта майбутньої професійної діяльності. Тобто, супровід (активізація, стимуляція) учбово-професійної самореалізації, як елемента системи особистісно-орієнтованих технологій, дає можливість студентам набагато ефективніше здійснювати професіоналізацію.

Програма формування мотивів учбово-професійної самореалізації

студентів передбачає створення таких психолого-педагогічних умов, які виступають основою розгортання складових учбово-професійної самореалізації: мотивів, уявлень про майбутню професійну діяльність і свої можливості та здібності до неї, креативних властивостей, навичок цілепокладання, зрілих комунікативних установок тощо. Психолого-педагогічний супровід самореалізації сприяє послідовному формуванню в майбутнього фахівця специфічних новоутворень, зокрема: готовності до відповідального ставлення до свого професійного вибору, готовності до професійного навчання і, надалі в готовності до професійної діяльності. Отже, учбово-професійна самореалізація впливає на успішність професійного становлення.

Методологічними засадами нашої розвивальної програми було обрано:

- цілісний підхід до професійного розвитку особистості, який розглядає цілісну ситуацію розвитку особистості в контексті зв'язків і стосунків з іншими (С. Л. Рубінштейн, С. Д. Максименко);
- особистісно-орієнтований підхід (К. Роджерс, І. С. Якиманська, Г. О. Балл, Л. І. Божович, С. Д. Максименко та ін.), зосереджує увагу на пріоритетності потреб, інтересів і цінностей особистості, що й визначають завдання супроводу.
- у парадигмі розвивальної освіти (Д. Б. Ельконін, В. В. Давидов) стверджується необхідність формування не тільки знань і вмінь, але і важливих особистісних якостей;
- теорія педагогічної підтримки (Н. М. Михайлова, О. С. Газман, С. В. Кульневич) наголошує на необхідності створення умов для самореалізації через суб'єкт-суб'єктні стосунки.

Проведений теоретичний аналіз дозволяє розглядати як основоположні такі принципи психолого-педагогічного супроводу самореалізації: діяльнісного підходу, системності, індивідуального підходу, гуманізації.

Розроблена нами програма психолого-педагогічного супроводу самореалізації студентів ґрунтується на засадах активізації суб'єкта й

враховує сутність і закономірності психічного розвитку студентів.

Застосування названих принципів у розробці програми роботи зі студентами дало змогу визначити такі основні положення:

1. Робота зі студентами повинна бути системною та включати комплекс заходів. Ця робота спирається на особистісні новоутворення (які вже, в певній мірі, поступово розвинулися в процесі учбово-професійної діяльності студентів) і на формувальні впливи у вигляді спеціально організованого навчання, тренінгових занять, групових та індивідуальних консультацій. Ці особистісні новоутворення (рефлексія, професійне самовизначення, “Я – концепція” та ін.) і формувальні впливи виступають основою для усвідомлених і самостійних процесів учбово-професійної самореалізації.

2. Розвивальний характер програми передбачає, що пріоритетом роботи зі студентами є не формування певної сукупності знань, умінь і навичок, а актуалізація процесів мотивотворення, самопізнання, самоаналізу, рефлексії, смислогенезу особистості.

3. Активізація й актуалізація процесів самореалізації враховує психологічні особливості студентського віку. Етап підготовки у ВНЗ до майбутньої професії вважається сенситивним для розвитку самосвідомості та суб'єктності студентів. Активізацію ми розуміємо як створення умов для активності особистості. Актуалізація самореалізації, в контексті нашого дослідження, це зорієнтованість особистості на певну професійну сферу, “занурення” в майбутню спеціальність, що сприяє формуванню розвиненої та стійкої професійної спрямованості.

Активізація самореалізації спиралася на такий алгоритм:

- 1) активізація внутрішньої мотивації учбово-професійної діяльності, на основі якої відбувається учбово-професійна самореалізація особистості;
- 2) емоційно-мотиваційна активація, що реалізується через використання проблемних ситуацій, тренінгових занять тощо;
- 3) підвищення пізнавально-інтелектуальної активності через

контекстне навчання, через аналіз та обговорення ситуацій, формування здатності до самостійного вирішення різноманітних завдань;

4) формування поведінкової активності через використання форм самостійної роботи з метою стимулювання активності студента для самостійного та обґрунтованого розв'язання проблем, які виникають;

5) активізація морально-вольової активності суб'єкта як готовності до конкретних дій.

Реалізуючи вказані вище принципи та положення, ми визначили наступні психолого-педагогічні умови формування мотивів учбово-професійної самореалізації студентів [6, 7]:

1. Використання розвивального потенціалу контекстного навчання, яке формує систему переходів від учбової та учбово-наукової діяльності до професійної. Перехід від учбової до професійної діяльності забезпечується таким чином: предметний і соціальний зміст майбутньої професійної діяльності спеціаліста моделюється за допомогою всієї системи дидактичних форм, методів і засобів, а засвоєння ним абстрактних знань (як знакових систем) накладається на канву цієї діяльності. Таким чином, контекст життя та діяльності, контекст професійного майбутнього, заданий за допомогою відповідної дидактичної та психологічної техніки, наповнюють навчально-пізнавальну діяльність студентів особистісним сенсом, підвищують рівень їх активності, міру включеності в процеси пізнання та перетворення діяльності [1]. Присвоєння соціального досвіду, розвиток психічних функцій і здібностей людини, систем її відношень з об'єктивним світом, іншими людьми й самим собою здійснюється через активну, пристрасну діяльність самої особистості. Отже, ефективний професійний розвиток потребує активних форм навчання у вищій школі, при яких задається простір можливих цілей діяльності та шляхів їх досягнення, з яких студент обирає ті, що найбільш відповідають його індивідуальності. І контекстне (або знаково-контекстне) навчання відповідає перерахованим вимогам. Тому, воно є однією із важливих умов формування мотивів учбово-професійної

самореалізації.

У рамках контекстного навчання відбувається діалогічна (суб'єкт-суб'єктна) взаємодія викладача та студента в особистісно-розвивальній навчальній ситуації. Нагадаємо, що метою особистісно-орієнтованого навчання виступає розвиток суб'єктності, що передбачає входження суб'єкта у специфічну особистісно-розвивальну навчальну ситуацію, учасниками якої є викладач і студент. При цьому, необхідно створити таку навчальну ситуацію, яка виступить основою особистісного розвитку та набуття особистісного досвіду її учасниками. Тому, важливими стають не тільки складові педагогічного процесу (зокрема, його ціль, зміст, форми та методи), але й сама особистість викладача. Завдяки взаємодії викладача та студента забезпечується комунікація цінностей, професійних смислів, досвіду (як специфічного змісту освіти) від викладача до студента через рефлексивні механізми навчального процесу. Завдання викладача полягає в тому, щоб організувати навчальний процес як простір для розвитку самосвідомості студента (рефлексії, цінностей, внутрішніх мотивів, смислів). Ці складні й різнобічні завдання потребують, зокрема, таких педагогічних здібностей: здатності подавати матеріал доступно, чітко та зрозуміло (дидактичні здібності); здатності викликати інтерес до матеріалу, збуджувати активну самостійну думку тих, хто навчається; здатності організувати діяльність студентів і свою власну діяльність (організаторські та самоорганізаторські здібності); здатності до безпосереднього емоційно-вольового впливу на студентів (сугестивні здібності); здатності проникати в психіку своїх вихованців за допомогою педагогічного спостереження (перцептивні здібності); здатності ясно і чітко висловлювати думки та почуття за допомогою мовлення, міміки та пантоміміки (експресивні здібності); здатності встановлювати правильні взаєностосунки зі студентами, педагогічний такт, вимогливість (комунікативні здібності); здібності у відповідній галузі знань, науці (академічний аспект педагогічних здібностей); витримки, наполегливості, терпіння (особистісний аспект); а також

педагогічну уяву, високий рівень розподілу уваги, любов до своїх вихованців, схильність до спілкування з ними. Зрозуміло, що визначені здатності є складними психічними утвореннями [3, 5].

З позицій контекстного навчання в формувальному експерименті нами було здійснено переосмислення традиційних форм організації навчання (лекцій, семінарських занять, ділових ігор) і насичення освітнього змісту значущою інформацією.

2. Актуалізація суб'єктності студентів за допомогою активних методів навчання. Щоб людина стала суб'єктом діяльності, вона має усвідомлювати особистісно значущу ціль цієї діяльності. Вираженням суб'єктності виступає активність людини. Тому, в процесі навчання є важливим задіяти власну активність студентів (зокрема, вміння ставити перед собою певні цілі, виробляти шляхи їх досягнення, усвідомлено приймати рішення, брати відповідальність за їх реалізацію, оцінювати результати своєї діяльності та закріплювати їх у власному досвіді). Тобто, необхідно створити умови не тільки для орієнтування в професії, в житті, а й для особистісного саморозвитку. Рішення цього завдання також досягається через інтерактивні методи навчання (розвивальні та ділові ігри, тренінги, групові дискусії, розв'язання психолого-педагогічних ситуацій, вправи на самопізнання та самоаналіз), які за своїм змістом спрямовані на розгортання процесів становлення суб'єктності особистості. Наприклад, у межах тренінгу доцільно створити умови для: цілеспрямованого вдивляння в себе та інших людей (з метою аналізу та порівняння власної поведінки з професійними еталонами та поведінкою інших); проблематизації життєдіяльності студентів (створення проблемно-конфліктних ситуацій з метою активізації рефлексивних процесів, осмислення та переосмислення змістів свідомості, організації умов для сприйняття зворотного зв'язку). Тренінгова форма роботи є ефективною не тільки для моделювання міжособистісної взаємодії у процесі діяльності, а й для поглиблення самопізнання та сприяє особистісному зростанню. Одним із завдань нашої розвивальної програми було створення найбільш сприятливих

умов для активізації процесів самопізнання, самоусвідомлення потреб та інтересів, самооцінювання власних здібностей. Це виступало основою для самокорекції самореалізації.

3. Усвідомлення студентами мотивів своєї учбово-професійної діяльності, тобто предметів своїх актуальних потреб (зокрема, одержання вищої освіти, саморозвитку, самопізнання, професійного розвитку, підвищення соціального статусу, визначення свого місця у житті і т. ін.), що задовольняються за допомогою виконання навчальних завдань і спонукають до вивчення майбутньої професійної діяльності. Розширення усвідомлення студентами мотивів у формульованому експерименті відбувалося через стимулювання різних процедур самоаналізу (поведінки, психологічних властивостей особистості, свідомої постановки питань професійного розвитку, кар'єрного розвитку в майбутній професійній діяльності, осмислення й переосмислення власного досвіду тощо). Ці процедури самоаналізу були засобами формування мотивів учбово-професійної самореалізації в процесі соціально-психологічного тренінгу, індивідуальних і групових консультацій.

4. Формування мотивів професійного саморозвитку через усвідомлення та переформулювання суб'єктної системи “потреба – мотиви – мета”, як особистісно значущої, і у відповідності до соціального запиту. Це усвідомлення та переформулювання відбувається через розвиток у суб'єкта комплексу соціогенних здібностей (Ю. М. Швалб): здатності до рефлексивного співставлення власних індивідуально-особистісних цінностей із простором культури, здатності до постановки завдань на самозмінювання, здатності до інноваційного перетворення власного способу життя на основі отриманих нових можливостей (які виникають, наприклад, у процесі розвитку важливих смислів “Я” і “Майбутня професія”), тобто до побудови нових моделей життєдіяльності. Тому, організація навчального процесу має базуватися на розвитку цих здібностей особистості. Взагалі, особистісно-розвивальні технології застосовуються нами як складова особистісно-

орієнтованого навчання, основною метою якого є розвиток особистості. Важливо використовувати всі можливості для найповнішого розкриття особистісного потенціалу.

5. Створення для студентів можливостей для набуття особистісного досвіду професійної майстерності в процесі самореалізації. Важливим завданням програми психолого-педагогічного супроводу є орієнтація не на засвоєння певних знань, а на набуття особистісного досвіду, власної системи оцінювання, вироблення індивідуального способу діяльності тощо. При цьому склад і структура такого досвіду мають визначатися не вивченим навчальним матеріалом, а внутрішніми чинниками розвитку особистості. Лише за умови такого поєднання навчання з рефлексивними процесами воно може бути ефективним.

Використані в програмі прийоми та методи роботи сприяли активізації процесів самопізнання, самоаналізу, саморозвитку, формуванню рефлексивних умінь, осмисленню себе в майбутній професії, формуванню адекватних професійних планів.

Оцінка ефективності психолого-педагогічного супроводу учбово-професійної самореалізації студентів здійснювалася шляхом порівняння результатів дослідження в експериментальній і контрольній групі.

Список використаних джерел

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация учебно-воспитательного процесса. Методические основы / Ю. К. Бабанский – М. : Педагогика, 2005. – 193 с.
2. Журавлев А. Л. Психология совместной деятельности / А. Л. Журавлев. – М. : ИП РАН, 2005. – 640 с.
3. Завірюха В. В. Психологічні аспекти актуалізації здатності студентів до самоактуалізації у процесі учбово-професійної діяльності / В. В. Завірюха // Збірник наукових праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / [за ред. С. Д. Максименка]. – К., 2003. – Т. 5, ч. 4. – С. 135–147.

4. Зимняя И. А. Педагогическая психология : учебное пособие / И. А. Зимняя. – М : Логос, 2005. – 448 с.
5. Корнеева Е. Н. Субъектная регуляция образовательного взаимодействия / Е. Н. Корнеева. – Ярославль : ЯГПУ, 2007. – 153 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность /Абрахам Харольд Маслоу ; [пер. с англ]. – С. Пб. : Самиздат, 2013. – 478 с.
7. Москаленко О. В. Личностно-профессиональное развитие личности современного человека / О. В. Москаленко // Мир психологии. – 2004. – № 4.– С. 168–178.
8. Хекхаузен Х. Мотивация и деятельность / Х. Хекхаузен. – 2-е изд. – СПб. : Питер; М. : Смысл, 2003. – 860 с.